Borbély Anna: Kétnyelvűség.
Variabilitás és változás magyarországi közösségekben
MultilingVia Könyvek 2. Constructions and Discourse of Multilingualism in East-Central Europe. L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest, 2014. 333 lap
ISBN 978-963-236-723-1

A tavalyi évben újabb monográfiával gazdagodott a kétnyelvűség kutatásának magyar szakirodalma: megjelent a MultilingVia könyvek sorozatának 2. része, Borbély Anna kötete.

A kétnyelvűség témájával a szociolingvisztikán és a szociológián kívül számos más tudományterület is (pszicho- és neurolingvisztika, pszichológia és szociálpszichológia, nyelvelsajátítás-kutatás stb.) szívesen foglalkozik. A kutatási területek sokszínűsége felveti, hogy mindezeknek a területeknek az aspektusai egyetlen monográfia keretén belül nem is jelenhetnek meg. Ezért is hangsúlyozza Borbély Anna kötetének elméleti részéhez írott bevezetőjében (22), hogy a továbbiakban a kétnyelvűséget elsődlegesen szociológiai és szociolingvisztikai szempontból és három aspektusból mutatja be: vizsgálja az egyéni kétnyelvűséget, a közösségi és a társadalmi kétnyelvűséget, illetve a kétnyelvű beszédet.

A kötet szerencsésen összegzi a kétnyelvűség elméleti hátterének feltárását és az e körben végzett gyakorlati kutatások, a szerző tapasztalatainak bemutatását: hét fejezete közül a főcímben megadott témának leginkább az első felel meg, míg a többi rész esettanulmányok leírása, illetve román és angol nyelvű összefoglaló.

1. Az első, elméleti fejezet hat kisebb egysége a kétnyelvűség-kutatás egy-egy lényeges problémáját mutatja be. A szerző foglalkozik a két- és többnyelvűség kutatásában történt változásokkal, a kétnyelvűség meghatározásának lehetőségeivel, ennek magyar és külföldi szakirodalmi hátterével; a harmadik alfejezetben pedig kísérletet tesz az egyéni kétnyelvűség fogalmának definiálására is.

A közösségi kétnyelvűség vizsgálata kapcsán érinti a területi és a társadalmi kétnyelvűség jelenségét, illetve ezek nyelvpolitikai hátterének elemzését is. A nyelvi sokféleség (linguistic diversity) kapcsán részletesen ír a nyelvcseréről és nyelvmegőrzésről, ezekhez kapcsolódóan pedig a nyelvi tervezés területeivel is foglalkozik. Külön kitér a nyelvcserét és nyelvmegőrzést be-

folyásoló faktorokra, illetve a nyelvvesztés, a nyelv- és nyelvváltozathalál és a nyelvpusztítás jelenségére (42–55).

Az első fejezet végén a kétnyelvű beszéd jelenségét vizsgálja. A szerző elkülöníti azt az esetet, amikor a kétnyelvű ember egynyelvűvel, illetve kétnyelvűvel beszél, azaz az egynyelvű és a kétnyelvű beszédmódot. Végül érinti – mintegy az elemző fejezetek bevezetőjeként – a kétnyelvűség aspektusából vizsgálva a magyar nyelv helyzetét is. Áttekinti a kétnyelvűség-kutatás magyar szakirodalmát, és bemutatja, hogyan értelmezhető a kétnyelvűség definíciója magyar vonatkozásban. A Központi Statisztikai Hivatal 2001-es adataira hivatkozva közli, hogy a magyarországi lakosság csaknem 20%-a képes a magyaron kívül legalább egy másik nyelven másokat megérteni, és magát megértetni (72). Az elméleti fejezetek tanulságait röviden össze is foglalja (77–79).

2. A monográfia 2. fejezete hat magyarországi etnikai közösség (beás, német, roma, román, szerb, szlovák) szociolingvisztikai helyzetét elemzi a kétnyelvűség, a nyelvmegőrzés és a nyelvcsere szempontjából. A kutatásba hat olyan magyarországi település beszélőközösségét vonta be a szerző, ahol a vizsgált nemzetiségi csoport aránya jelentős: Tarján német kisebbségét, Kétegyháza román, Pomáz szerb, Tótkomlós szlovák, Mánfa és Bogyiszló beás, illetve Mezőtúr roma lakosságát. Ez utóbbi közösség lovári nyelvet beszél, a kötetben romaként említik, az általuk beszélt nyelvet pedig romaniként (85–86). A kutatás célja az volt, hogy felmérjék, hogy az egyes csoportok (amelyeket egyébként kifejezetten aszerint választottak ki, hogy a nyelvcsere folyamata feltehetően más-más ütemben halad) hol tartanak a nyelvcserében, illetve mennyire őrzik anyanyelvüket.

A terepmunka 2003–2004-ben valósult meg a MaBiLing-kérdőívek segítségével. Az adatközlők kiválasztása életkor, nem és iskolázottság figyelembe vételével történt, és közösségenként általában 70 (egy esetben 71) adatközlőt vontak be a vizsgálatba. Három életkori csoportot határoztak meg, a nemek aránya 50–50% volt (89).

A kutatásban használt, Bartha Csilla és Borbély Anna által kidolgozott kérdőíven szereplő 142 kérdés minden közösségben ugyanabban a sorrendben és megfogalmazásban lett kikérdezve. Ezek közül 25 kérdés szerepelt arra vonatkozóan, hogy adott helyzetekben (anyjával beszélve, imádkozás vagy hivatali ügyintézés közben stb.) az interjúalanyok melyik nyelvet használják: kizárólag a nemzetiségi nyelvet, általában a nemzetiségi nyelvet, a nemzetiségi nyelvet és a magyart felváltva, általában a magyart vagy kizárólag a magyart.

Borbély kutatásai alapján elmondhatjuk, hogy a kétnyelvűségnek az a módja, hogy egyforma mértékben használják mindkét nyelvet, kevésbé ter-

jedt el, mint például a magyar nyelv kizárólagos használata. Megállapítja, hogy erős összefüggések vannak a nyelvek és a nyelvhasználati színterek, a nyelvek és a nyelvtudás, illetve a nyelvek (nyelvváltozatok) és az attitűdök között, azaz a nyelvhasználat szempontjából lényeges, hogy milyen színtereken használják a beszélők a nemzetiségi nyelvet. Eszerint a beások és a németek kizárólag otthon; a szlovákok ezen kívül az oktatásban, a románok az egyházban is; a romák otthon, az egyházban és a városban, a szerbek pedig otthon, az oktatásban és az egyházban is. Bár a monográfia nem az egész magyarországi nemzetiségi csoport, hanem közülük csak egy-egy közösség (és annak is csak kiválasztott beszélőinek) nyelvhasználatát vizsgálja, Borbély megállapítja, hogy legtöbbet a romák és a szerbek használják anyanyelvüket, legkevesebbet pedig a németek és a beások, a másik két vizsgált csoport közöttük helyezkedik el.

3. A monográfia 3. és 4. fejezete egy-egy közösség nyelvi helyzetének elemzésére fókuszál. A méhkeréki román közösség kvalitatív-longitudinális vizsgálata kapcsán Borbély Anna arra világít rá, hogy erősen összefügg egy közösség gazdasági ereje a nyelvhasználattal, azaz a szocioökonómiai státusz a nyelvmegőrzéssel.

A román határ mellett fekvő Méhkeréken a román lakosság egészen a 21. század elejéig meg tudta őrizni anyanyelvét, melynek számos oka közül igen lényeges volt a falu etnikai homogenitásán (a 20. század közepéig tisztán románlakta falu volt!) és földrajzi elzártságán kívül a primőrkertészet, mely a közösség meggazdagodásához, társadalmi tekintélyének, erejének növekedéséhez vezetett. A közösség gazdasági ereje a rendszerváltozás után esett vissza, mikor a primőrkertészet helyzete és fontossága visszaszorult a falu életében, s Méhkerék román anyanyelvű lakossága ekkor lépett a román–magyar nyelvcsere kezdeti szakaszába.

A 4. fejezetben a kétegyházi román–magyar nyelvcsere longitudinális vizsgálatát mutatja be a szerző. Ez a vizsgálati mód lehetőséget ad arra, hogy a nyelvcsere folyamatát hosszabb időszakon keresztül (jelen esetben 20 éven át) gyűjtött adatok alapján vizsgálhassuk meg. A LongBiLing kutatás anyagából itt az 1990 és 2001 közötti időszakra vonatkozó nyelvi változásokat ismerhetjük meg. A vizsgálat fő kérdése, hogy mennyiben tekinthető fokozatos, lineáris változásnak a nyelvcsere folyamata, illetve hogy a nyelvi változások közül a nyelvcsere folyamatára melyik a jellemző modell (145–146).

A szerző megállapítja, hogy a nyelvcsere leginkább generációs változás, de a valóságos idő hatása is egyértelműen regisztrálható. A vizsgált 10 év alatt a nyelvcsere egyértelműen előrehaladt a vizsgált adatközlők esetében:

26 vizsgált nyelvválasztási szituációból 19-ben az adatközlők életkorának jelentős hatása volt a nyelvválasztásra.

4. Végezetül a monográfia összegző fejezetéből (239–247) idézünk: „A könyv célja, hogy a kétnyelvűségről általános, feltáró ismereteket mutasson be, hogy kiderüljön – egyebek mellett –, hogy a kétnyelvűség, pontosabban annak hozzáadó típusa, a kétnyelvűeknek természetes és hasznos. Sőt, a kétnyelvűség mindenkinek hasznos."

Azt kell mondanunk, hogy a szerző ezt a célt bizonyosan elérte: monográfiája tudományos forrásként meggyőző és alapos, de a nyelvészet iránt pusztán csak érdeklődő olvasók számára is hasznos, tanulmányozásra érdemes kötet.

TAKÁCS JUDIT